

הגולה, כלומר, גדולי הדור של זמנם בארצותיהם (שם, יג, בסוף). גם על ר' ברוך לבסקי בעל 'מנחת ברוך' ביקש החזון איש להסתמך, והעיר עליו כי 'הגאון מ"ב [=מנחת ברוך] הוא מארי דכלא תלמודא, ולבו כלב הארי'.⁴⁶ מנגד, לדבריו של ר' אליעזר פלקלס בעל 'תשובה מאהבה', שלפיהם ה'נודע ביהודה' 'שחק' כאשר העיר לו שהמידות משקפות את ממדי גופו הגדולים, התייחס החזון איש בביטול. לדעתו, כל זה 'אינו אלא פטומי מילי ואין ראוי להביאם לבית המדרש' (שם, יב).⁴⁷ העובדה שהמנהג העממי שונה לא העלתה או הורידה לגביו. בהצהרה עקרונית חשובה הוא הדגיש:

עיקרו של מנהג שאנו לוקחים אותו למשקל מכריע - להיות הנהגת הציבור מבטחת את האמת והנכוחה, אשר זכות הרבים וזכות אבותם מסייעתם לבלתי לתעות ולהכשל - הוא הנהגת הצבור ע"פ הוראה של החכם הממונה על הצבור, שזו חובתם של הצבור לשמוע אל הרב שהמחוס עליהם, וע"י הנהגת הצבור מתאמת ההוראה, אבל הנהגת דלת העם, שאינם מדקדקים בדיבורם ובמשאם ומתנם ובדקדוקי מצוות וכל מעשיהם מצות אנשים מלומדה - אינה קובעת מנהג לקחת אותו למכריע, ומנהג זה אינו מבטל הלכה ואינו מקיימה (שם, ח).

החזון איש נקט כאן אפוא הבחנה מושגית חדה בין מנהג ש'על פי פיקוח חכמים' (כלשונו, ראה בסמוך), שהוא בעל תוקף מחייב, לבין 'הנהגת דלת העם', שאיננה ולא כלום. טעם הדבר: ההלכה נקבעה על פי חז"ל, ומי שמופקדים למסור את דברי חז"ל הם חכמי הדור; מנהג העם יכול לשמש אינדיקטור להלכה הנכונה והקדומה רק אם הוא נתון למרותם של אלו. בהקשר של השיעורים, המנהג מחייב רק אם הוא ע"פ פקוח חכמי הדור בכל שעה, שיהי[ה] מכוון לפי המידה ולהעיר את הציבור בזמן שיוכנס שינוי במשקל הקמח לסיבות המשנות. אמנם, 'אם מצאנו מנהג בישראל במשקל - [מ]סתמא הוא ע"פ פקוח חכמים, אבל אם ידוע לך שינויים בקמח תערובות, או שנשתנה מסולת לקמח מסובן ולא שינו משקלן - אין למנהג זה ממש' (שם, ח).⁴⁸ לשון אחר, אם ישנו חשש שהעם הולך אחר שמה של יחידת המשקל ולא

46 תשו"כ, אר"ח, קיח. סימן זה לקוח מהערות שרשם החזון איש על גיליון ספר 'מנחת ברוך'. על יחסו המעריך לספר זה, ראה: יברוב, ב, עמ' סב; שם, ד, עמ' צא.

47 על אף הביטול הגורף של הדברים, החזון איש בכל זאת התמודד עמם: ראשית, האם ייתכן שה'נודע ביהודה' לא ידע שיש למדוד שיעורים לפי הבינוני? ובכלל, מניין יכול היה ה'תשובה מאהבה' לדעת כיצד מדד רבו, האם נכח בשעת המדידה? באשר לשחוקו של ה'נודע ביהודה' הוא אמר: 'אם הערת התמ"א [=ה'תשובה מאהבה'] היתה כל כך חשובה (למרות שאינו מובן מה חידש לו), והנו"ב [ה'נודע ביהודה'] חזר בו, הלא היה כאן עניין בעל ערך כביר, שהרי קבע בספרו הוראה לכל ישראל ונתחדש לו שהוא טעותא, והיה ראוי למעשה כבירה[!] ליתן פרסום חזרתו! - וכי כך היא המידה, לגמור הדבר בשחוק קל?! - אבל [=אלא] הנו"ב שמע הדברים כפטומי מילי בעלמא' (חזו"א על אר"ח, לט, יב).

48 ראה ברוח קרובה: מהרי"ק, שו"ת, קס"א, מובא בש"ך, יו"ד, רנט א. אותו טיעון עצמו עולה אצל החזון איש במקומות נוספים. כך למשל בדיון בנוגע לשאלה אם מותר להניח תבשיל שלא

שוללת את השירות הצבאי בתור שכזה אלא את הנסיבות המתלוות אליה
במציאות הקיימת.

את כל שלוש הטענות אנו מוצאים אצל החזון איש, בין שכתבן בעצמו בין שיוחסו לו
(פאה"ד, ה, עמ' לט, ולהלן). ואף שנמצאו עמו רבנים אחרים בחזית זו, דומה שהוא
היה מהמקדימים לצאת לקרב. כבר ביום י"א באב תש"ח, חודשים ספורים אחר
הכרזת המדינה, שלח מכתב לר' יצחק מאיר לוין, ששימש כחבר במועצת המדינה
הזמנית מטעם אגודת ישראל, שבו כתב:

הריני מוכרח לפנות אל כבודו הפעם בדבר הנוגע ללב ישורון. כידוע, רב
מכאובנו לראות את רבת העזובה בקרבנו. היתה לנו לשלל בנות ישראל הצנועות,
האמונים עלי זיו הטהרה והקדושה. גם זולתנו חדרו למצפוננו, והבינו את רגש
הדתי אשר בלב ההורים ובנותיהן יחד, והכירו שאין כאן מקום לשמש בכפיה
נגד קשר של קיימא, גוף הישראלי עם נפשו. ובימים האחרונים נתערער הדבר,
ואנו שומעים איזמים להתנפל עלינו ולהוציא הבנות מחיק אמותם באלמות
ובאגרופים, ודמעת העשוקים כנחל, פן ח"ו יפגעו בבבת עינם, בבנותיהן היקרות,
להוציאן לרעות בשדות אחרות ולעזוב שלחן אביהן בעודן באבן. הריני פונה את
לבו הטהור לחגור שארית כח שלא ליתן שום אפשרות של כפיה על הצעירות
נגד מצפון שלהן, אשר הוא יקר להן ולהוריהן מן החיים עצמם, וזהו אצלן נטילת
נשמה, לגזול מהן את אופי הנעימות הטהרה והקדושה, לראות במו עיניהן את
ההוללות וקלות הראש מכל סביבותיהן. וזכות הרבים יעמוד להם להצליח בזה.
כנפש הכותב בשברון לב ומצפה לישועה, דוש"ת [=דורש שלומו תמיד], אי"ש
(קוב"א, א, קיא; פאה"ד, ה, עמ' יז-יח).

איגרת זו, כמו שאר איגרותיו של החזון איש בפרשה זו, מצריכה ניתוח ספרותי
יותר מאשר הלכתי. מבין שלושת הנימוקים שהוזכרו לעיל נראה שעיקר חששו
היה מפגיעה בצניעות וכן מההידרדרות החינוכית-הדתית הצפויה בעקבותיה. ברם
לשונו הפיוטית, הנרגשת והסוערת, אינה יכולה להטעות: החזון איש ראה במאבק זה
הרבה יותר מאשר מאבק על מצווה פלונית זו או אחרת. הוא ראה בו מאבק על עצם
האפשרות לקיים את המסגרת החברתית-החרדית, על ההתבצרות התרבותית שאותה
קיווה לבסס. בתוך כך מתגלה הניגוד החריקי שראה בין מסגרות אלה לבין המסגרות
החברתיות החילוניות. חיי תורה ומצוות חדורים ב'אופי הנעימות הטהרה והקדושה',
בעוד שהחיים במסגרת הצבאית מתאפיינים ב'הוללות וקלות הראש', ואילו כוח
הכפייה של המדינה המבצעת את החוק החילוני אינו יותר מאשר כוח זרוע רגיל
שיסודו 'באלמות ובאגרופים'. אין בעיניו כל הבחנה של ממש בין כוח המופעל על
ידי מדינה ריבונית לבין כוח המופעל על ידי גברתנים ובריונים. סלידתו מאלימות
ומכוחנות חלה על זה כעל זה באותה מידה, ושניהם עומדים באותו ניגוד חריף אל
'זיו הטהרה והקדושה' המאפיין את דרך התורה. כמי שהעמיד את ה'עדינות' כערך
מרכזי בסולם ערכיו וראה בה ערך מרכזי של תורת ה' (לעיל, עמ' 109-112) הרגיש
זר ומנוכר כלפי העולם של 'עידן האלימות'. בד בבד עם עמדה זו עולה גם האופן

20.10.52. יום ב', א' חשון.

יצאתי הבוקר לבני ברק לפגישה עם 'חזון איש'. העתונים שיוו לביקור ערך סנסציוני, ומצאתי בדרך וסביב קהל. קהל חסידי חיכו בחוץ ובחדרים הקרובים. אתי נכנס רק יצחק נבון. העמדתי לפניו השאלה, אשר עד כה לא קבלתי עליה תשובה מספיקה ממכרי האדוקים: בחו"ל לא היה היהודי תלוי בכלל היהודי. הגוי היה מוציא לחם מהאדמה והיהודי היה קונה אותו. הגוי עשה החוקים, והיהודי נשמע או לא שמע לו. לא היה שלטון הכלל היהודי על היהודים, והיהודי באמריקה, למשל, אינו תלוי במאום בציבור היהודי. מאז קום המדינה נוצר מצב חדש, שלא היה אלפיים שנה: היהודים מוכרחים להתפרנס זה מזה – הוקם משק לאומי. היהודים מקימים שלטון ועושים חוקים לעצמם, וכל פרט יהודי תלוי בכלל. אנו מפולגים, לפי כמה סימנים. לענין שלפנינו אנו מפולגים לפי יחסנו למסורת הדתית. יש יהודים כמוך וכמוני. איך נחיה יחד? איך נהווה יחידה?⁴³

בן גוריון הוסיף ביומנו: 'החזון איש הקשיב בבת צחוק קלה ופיקחת. יש לו פנים ועיניים של איש רוח. ישבנו ליד שולחן ריק, בחדר שיש בו מיטה וארון ספרים'.⁴⁴ בנוגע לתשובתו של החזון איש על השאלה, שוב חלוקות הגרסאות. ר' משה שנפלד ומר נבון מציגים גרסאות קרובות יחסית:

גרסת נבון

ישנה הלכה האומרת, כי כאשר שני גמלים עולים במשעול, אחד טעון משא ואחד לא, ואין די מקום לשניהם לעבור, על הגמל שאינו טעון לפנות את הדרך לגמל הטעון. אנחנו עמוסים במשא כבד של תרי"ג מצוות, יש עלינו עול כבד (בראון, דוקטורט, נספח א).

גרסת שנפלד

שנינו בגמרא: שתי ספינות עוברות בנהר, טעונה ושאינה טעונה, ופגעו זה בזה, אם עוברות שתיהן – שתיהן טובעות, תידחה שאינה טעונה מפני טעונה [...]. ספינת ישראל סבא, הטעונה אלפי שנים של קידוש השם ומסירות נפש למען קיום התורה, נפגשה בנתיב הצר של תקופתנו עם ספינתם הריקה של החילוניים. פשרה לא תיתכן, אין שום מוצא לדו-קיום. ההתנגשות בין הספינות היא בלתי-נמנעת. ובכן, מי צריך להידחות מפני מי? (פאה"ד, ה, עמ' נח).

אכן, לפי אף אחת מהגרסאות לא דובר על שתי עגלות כפי שהונצח בתודעה הציבורית, אלא על ספינות או על גמלים – שאכן לקוחים מהברייתא במסכת סנהדרין (לב ע"ב). גרסה אחרת, שלישית, היא זו של בן גוריון עצמו: תשובה זו – אשר בעיני המקורות האחרים הייתה ציר מרכזי בשיחה – כלל אינה מופיעה ביומנו, והוא אף לא העלה אותה בזיכרונו לאחר שנים.⁴⁵ לדבריו, הוא לא קיבל תשובה מניחה את

43 יומני בן גוריון מיום 20.10.1952; מובא אצל: מאיר, על חומותיך, ב, עמ' 294-295.

44 יומני בן גוריון, שם.

45 ראה: שיף, בן גוריון. יצוין עם זאת שתיאור הפגישה בריאיון זה היה מאוד חסכני.